

NOVA MEJA NA GORIŠKEM

Branko MARUŠIČ

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa - Raziskovalna enota Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica

IZVLEČEK

Goriška je bila skozi stoletja mejna dežela. Tako obmejno lego je ohranila tudi po drugi svetovni vojni, ko je bilo najprej njeno ozemlje v okviru Julijske krajine na podlagi beograjskega sporazuma (9. 6. 1945) porazdeljeno z demarkacijsko črto na coni: A z zavezniško vojaško upravo in B z vojaško upravo Jugoslovanske armade. Ta porazdelitev je trajala vse do uveljavitve določil pariške mirovne pogodbe (10. 2. 1947), kar se je izvršilo 15. septembra 1947. Nova meja, ki je porazdelila Goriško, je bila plod kompromisa med zavezniškimi silami in ni zadovoljila nobene od prizadetih strani (Italija, Jugoslavija). Meja ni upoštevala niti etničnega principa, za katerega so se potegovali Jugoslovani in Sovjetska zveza, niti ni sledila zahtevam Italijanov, ki so poudarjali princip naravne meje s primesjo zgodovinskih, jezikovnih in gravitacijskih prvin. Nenaravna meja je, še preden je bila dokončno načrtana, razburila slovensko in italijansko javnost. Zaradi ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) je od 15. septembra 1947 pretežni del državne meje med Italijo in Jugoslavijo potekal pravzaprav le po Goriškem vse do oktobra 1954, ko je bilo ozemlje razdeljeno med obe državi. Dokončni potek državne meje na Goriškem so določili Osimski sporazumi (1975).

Cona "A" in cona "B-e",

vmes krivična meja je.

Tu patrola tam je straža

kje je vendar meja prava?

(Marica Kovačič, Šempas, september 1946)

Naslov predavanja *Nova meja na Goriškem* je mogoče razumeti na dva načina in sicer, da gre za povsem novo dejstvo v goriški stvarnosti, torej za državno mejo oziroma da je Goriška že stoletja mejna dežela in da je meja leta 1947 le zadnja od razmejitvenih črt, ki so skozi stoletja tudi delile deželo in njeno prebivalstvo.

Seveda je Goriška mejna dežela in je že prvi pojav imena Gorica v pisanih zgodovinskih virih povezan z mejami. Daljnega leta 1001 sicer cesarska listina ne govori o državni meji, pač pa o meji med dvema, lahko jima rečemo kar dina-

stičnima, teritorijema - nastajajočo goriško grofijo in oglejskim patriarhatom, ki si je nekaj desetletij zatem (1077) pridobil svojo posvetno moč. Pri začrtovanju meja med obema ozemljema odigravajo tudi takrat, pred tisoč leti, pomembno vlogo naravne meje, kot sta reki Vipava in Soča ter potok Vrtovinšček pa tudi gorstva od Julijskih Alp oziroma njih predgorja vse do kraških vzpetin; Goriška je istočasna prehodna dežela med Balkanskim in Apeninskimi polotokom. Prav tista delitev izpred tisoč let napoveduje Goriški mejno stvarnost, ki dobi podobo meje med državama takrat, ko postanejo po propadu posvetne vladavine Ogleja dediči njih ozemlja Benečani, ki seveda ustvarjajo mejo nemirno, zlasti ko se po letu 1500 borijo za dediščino goriških grofov in ko je sicer goriški dinastični teritorij pripadel po dedni pogodbi Habsburžanom. Takrat se pravzaprav začenja primer italijanske "vzhodne meje" (La Porta orientale), ki ga do propada beneške republike pred dvesto leti označujeta dve veliki vojni v začetku 16. in 17. stoletja, vrsta mejnih sporov in neskončen problem določevanja državne meje zlasti v spodnjem Posočju pa tudi v bolj severnih predelih. Sporna mejna vprašanja so se v nekaj etapah reševala do srede 18. stoletja. V povezavi z narodnostno črto je potrebno dodati, da so tedaj, v drugi polovici 18. stoletja, v beneško republiko sodile vasi Breginj, Logje in Robidišče ter Livek na jugovzhodni strani Matajurja. Pa tudi na območju Brd je meja šla onstran reke Idrije, saj so bili beneški kraji Senik, Golo Brdo, Vrhovlje pri Kožbani, Hruševlje in Šlovinc. Ibana, Dolenje in Neblo so bile avstrijske vasi, vendar obdane z beneškim ozemljem.¹ Ko je bilo s campoformijskim mirom - letos 17. oktobra bo poteklo sto let od njegove ustanovitve - ustvarjeno s propadom beneške republike novo državno-pravno stanje, so bili v okviru habsburške monarhije in njenih dežel začasno združeni vsi predeli, naseljeni s Slovenci. Takrat tudi se je državna meja od Goriške oddaljila proti zahodu, ko je Avstrija postala suveren nad večino ozemlja Beneške republike.

Pred dvesto leti se začenja tisto novo poglavje državne meje na Goriškem, poglavje, ki nosi v zadnjih dveh stoletjih pečat meddržavnih odnosov, najprej avstrijsko-italijanskih (pri tem je upoštevana tudi tista skupnost držav, ki je na Apeninskem polotoku predhodila italijanski kraljevini), nato italijansko-jugoslovenskih. Poseben del teh odnosov pa so bili načrti italijanskega in slovenskega narodnega gibanja, vsakega z lastnimi ozemeljskimi načrti in tako tudi zarisi meja, ki so temeljili bodisi na naravnih (strateških) bodisi na narodnostnih (jezikovnih) izhodiščih. Pri tem so Italijani začrtovali kot izhodišče naravne meje. Italijansko narodno gibanje dobi konec 18. stoletja tudi svoje formalno podobo, prvi slovenski narodni program pa se je pojavil pol stoletja kasneje (1848).

1 Vittorio Adami, *Storia documentata dei confini del regno d'Italia*. IV, Roma 1931, str. 15 in sl.; Vasilij Melik, *Beneški Slovenci (1797-1866)*. V: *Zahodno sosedstvo*. Ljubljana 1996, str. 97 in sl.; Vincenc Rajšp - Drago Terpin, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804)*. Karte. Opisi. 3. Ljubljana 1997.

Primorski dnevnik (18. 5. 1947) o problematičnem poteku meje pri Solkanu.

Osem let po kampofojnijskem miru se je meja znova spremenila, ker je Avstrija izgubila beneška ozemlja v Italiji, ki so nato pripadala Napoleonovemu Italijanskemu kraljestvu (1805). Po fontainebleaujevski konvenciji, oktobra 1807, pred skoraj

natančno stodevetdesetimi leti, je Soča od izliva do Anhovega (Krestenice) prvič ločevala državi, takrat so k italijanski državi pridružili še preostale vasi breginjskega kota (Borjana, Potoki, Kred, Staro selo). Po schönbrunnski mirovni pogodbi leta 1809, ko so bile ustanovljene Ilirske province, je meja od leta 1811 med njimi in Italijanskim kraljestvom potekala po celotnem toku reke Soče. Meja pa ni bila prava državna razmejitev, saj sta bila mejaša upravni tvorbi, ki ju je ustvaril Napoleon. Ko se je po njegovem padcu začrtala meja med avstrijskim lombardsko-beneškim kraljestvom in Avstrijskim Primorjem - ta meja seveda ni bila državna, pač pa meja med sestavnima deloma monarhije - je sledila prejšnji razmejitvi med Avstrijo in Beneško republiko. Goriška je tedaj pridobila Breginj, Robidišče in Livek, po reki Idriji pa je meja vodila nizdol do Medejskega griča (colle di Medea), kjer je to reko zapustila in se obrnila bolj proti zahodu. Razmejitev je nato služila za osnovo državni meji med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko, meji, ki je bila določena v zaključnem aktu o razmejitvi, podpisanem v Benetkah 22. decembra 1867² pred stotridesetimi leti; morda edini pri Slovencih, ki je letos na ta jubilej opozoril je bil T. Poljšak³. Za slovensko politično življenje je važna prav javna razprava (časopisi *Slovenec*, *Novice*, *Domovina*) o bodoči meddržavni razmejitvi v letih 1866-1867, saj se je slovenska javnost prvič na konkretnem primeru srečala z vprašanjem slovenskih etničnih meja, kot izhodiščem za načrtovanje državnih meja Avstro-Ogrske⁴. Devetnajsto stoletje je bil čas, ko se je dotedanjim oblikam naravnih, zgodovinskih, vojaških, strateških matematičnih ali drugačnih meja pridružila tudi narodnostna (ali jezikovna meja, kulturna), ki je imela in še ima mnoge interpretacije, pa tudi veliko kritičnih razmislekov, ker naj bi bila težko določljiva⁵. Razmejitve, ki smo jih doslej v tem pregledu srečali na primeru Goriške, narodnostnega ali jezikovnega načela še niso upoštevale.

O etnični meji smo na naši konferenci že govorili tudi s kritičnimi naglas⁶. V goriškem primeru je bila etnična meja meja med kompaktnim slovenskim podeželskim prebivalstvom na eni strani in naselbinami z romansko večino podeželskega prebivalstva na drugi strani. Pri tem opredeljevanju pa je problem Gorica, ki je kot narodnostno mešano mesto sicer predstavljala kamen spora pri določanju etnične meje, vendar je po sodbah slovenskega javnega mnenja že od sredine 19. stoletja dalje sodila k svojemu slovenskemu zaledju⁷, za razliko o italijanskih stališč, ki pa so

2 Vittorio Adami, n. d., str. 435-439.

3 Naša zahodna meja in Mirovna pogodba z Italijo. Ljubljana 1997, str. 7.

4 Josip Puntar, Dokumenti slovenske politične miselnosti po vojski 1. 1866. *Slovenec* 1935, št. 5, 34, 46, 52, 58, 64, 69, 75, 81, 97, 102, 108.

5 Giorgio Valussi, Il confine nordorientale d'Italia. Trieste 1972, str. 11 in sl.

6 Italijanska stran jih ni obravnavala kot merodajne. Tako je Carlo Schiffrer pisal o "famosni etnični črti" (Il confine orientale d'Italia. *Trieste* 1/1954, št. 2, str. 3-6).

7 Vprašanje, komu Gorica, pravzaprav, če imajo Slovenci pravico do tega mesta, je v časniku *Slovenija* (22. 12. 1848, št. 50) začel in dokazoval Andrej Winkler. V kasnejših desetletjih se je

bila zasnovana drugače, češ da mesta krojijo usodo zaledja, ali kakor je že leta 1848 kasnejši znameniti jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli ugotavljal, da so Slovenci v Gorici pravzaprav gostje in ne domačini.⁸ Na Goriškem je bila narodnostna meja že stoletja utrjena v smeri vzdolžnice sever - jug, v dveh ozemeljsko kompaktnih narodnih sestavinah je bil preizkusni kamen sožitja Gorica, kjer naj bi bila po eni strani meja pomerija mesta narodnostna ločnica in zato morda več kot mnoge razlage pove politična pesmica iz konca 19. stoletja: "Marameo cari burloni, ritorne pur a Salcan che a Gorizia benedetta no se parla che italian!" Na ta izziv je slovenska stran odgovarjala: "Marameo brutti buffoni, ritorne pur a Milan, che a Gorizia benedetta poco poco xe italian".⁹

Za konec tega uvodnega dela se zaustavimo le še pri meji, ki jo je načrtoval rapalski sporazum leta 1920. Tudi ta meja je Goriški namenila vlogo mejnega področja, le da se je državna meja tokrat pomaknila na vzhod dežele. Ko je od Peči, pravzaprav med Jalovcem in Cerkljanskimi hribi, bolj ali manj sledila nekdanji deželni meji med Goriško-Gradiščansko in Kranjsko in je bila od teh hribov meja povsem nanovo načrtana. Zaradi velikega obsega je bila goriška pokrajina (od marca 1927) le deloma zajeta v neposredna obmejna dogajanja.

O razmejitvah na Goriškem po drugi svetovni vojni je je ta mednarodna konferenca že veliko razpravljala. K vsemu je mogoče dodati le še kako pojasnilo, saj imajo meja, njeno načrtovanje in realizacija veliko podob, ki so se zvrstile od konferenčnih dvoran kmalu po koncu druge svetovne vojne do uličnih demonstracij pa vse do tistega solkanskega kmeta, ki je maja 1947, potem ko je bila že znana razmejitvena črta, ugotavljal: "Če bi prišla moja polja pod Italijo, potem se mi ne izplača več saditi, kajti zopet nam bodo naložili takšne davke, kot nekoč pod ranjko Italijo."¹⁰ To pa seveda ni bila zadnja beseda, saj se je o meji veliko govorilo še potem, tudi po uveljavitvi določil pariške mirovne konference. Navsezadnje pa je meja dejstvo, ki že petdeset let sooblikuje življenje ljudi z mejo in ob njej ter je obenem problem, ki bi zahteval posebno interdisciplinarno obravnavo.

zvrstilo mnogo polemik in načelnih trditev, ki so na slovenski strani ugotavljale pripadnost mesta okolici, na italijanski strani pa ravno obratno. Polemike so seveda oživele tudi po drugi svetovni vojni. Omenimo le primer komunistični Jugoslaviji sicer nenaklonjenega *Slovenskega Primorca* (15. 11. 1945, št. 11), ki se je odločno zavzel, da spada Gorica k svojemu zaledju. Kasneje je kot edinega krivca za potrditev francoske razmejitvene črte obtožil jugoslovanski komunizem (*Slovenski Primorec* 13. 3. 1947, št. 11), zato je videl rešitev vprašanja primorskih Slovencev, ki naj bi prišli pod Italijo, v njih združitvi v Svobodnem tržaškem ozemlju. O zgoraj omenjenih razmerjih piše Branko Marušič v članku Razmerje med mestom in podeželjem skozi zgodovino Primorske (*Primorski dnevnik* 7. 5. 1995, št. 120).

8 Branko Marušič, Graziadio Isaia Ascoli in Slovenci. V: Zahodno sosodstvo. Ljubljana 1996, str. 75-84.

9 Andrej Gabršček, Goriški Slovenci. 1. Ljubljana 1932, str. 492; L'associazione giovanile italiana nella storia di Gorizia. Gorizia 1990, str. 25.

10 *Primorski dnevnik* 18. 5. 1947, št. 594.

Prispevek na solkanskem stenčasu (oktober 1946).

Prva razmejitev po drugi svetovni vojni je bila na Goriškem tako imenovana Morganova linija, demarkacijska črta, ki v beograjskem sporazumu 9. junija 1945 ni bila podrobno opisana in je zato kot črta ločitve med conama A in B veljal zaris v sporazumu priloženi geografski karti. Ta črta, ki je temeljila predvsem na komunikacijskih izhodiščih (koridor čez Istro, pot do dolini Soče čez Predel na Koroško), naj ne bi predstavljala precedensa za dokončno italijansko-jugoslovansko razmejitev, toda kot ugotavlja na naši konferenci že nekajkrat omenjeni profesor Fran Zwitter, je razdelitev Julijske krajine predstavljala mogočen faktor, ki je vplival na končno odločitev o razmejitvi.¹¹ Ta črta je v mnogočem spominjala na mejo med Italijanskim kraljestvom in Ilirskimi provincami iz leta 1811, saj je v mnogočem prinašala prebivalstvu podobne težave, zlasti zaradi posesti, ki je bila v različnih conah, pa tudi zaradi svoje nedefiniranosti, svojstvene prepustnosti in, kar je temeljno, zaradi svojega geografskega absurda. K povedanemu moramo še dodati, da so izven Cone A ostala ozemlja, naseljena s Slovenci, tj. Beneška Slovenija, Rezija in Kanalska dolina. Ti predeli so sodili k starim italijanskim območjem izven tako imenovane Julijske krajine, ki je, kot sicer uradno neobstoječa regija, obsegala goriško, tržaško, puljsko in reško pokrajino. Od ozemelj, ki so do leta 1918 sodila v Avstro-Ogrsko, pa so ostali nekdanji sodni okraj Červinjan ter občina Chopris-Viscone iz krminskega sodnega okraja. Ti kraji niso bili vključeni v jugoslovanske ozemeljske zahteve in so spadali v Videmsko pokrajino po letu 1927. Ker se je jugoslovanska stran zavedala, da bi izključitev slovenskih predelov Videmske pokrajine iz demarkacijske cone vplivala na kasnejša pogajanja o državni razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo, sta jugoslovanska vlada in jugoslovanska delegacija v Devinu v posebni noti 13. decembra 1945 zahtevali, da bi bili Kanalska dolina in Beneška Slovenija vključeni v okupacijsko Cono A. S tem se naša razprava o mejah na Goriškem dotika že diplomatskih potez, a je že tako, da se razprava o mejah in zlasti periodizacija mejnega vprašanja ravnata po dogodkih na zunanjepolitičnem nivoju.

Naslednji dogodek v letu 1945, ki našo razpravo neposredno prizadeva, je bil nastop podpredsednika jugoslovanske vlade in v. d. zunanjega ministra Edvarda Kardelja, ko je 18. septembra v Londonu na svetu zunanjih ministrov predstavil jugoslovanske ozemeljske zahteve do Italije. Mejna črta je na Goriškem potekala nekoliko vzhodno in deloma prav po zahodni meji italijanskih pokrajin Gorica in Trst, segala je torej preko slovenskega etničnega ozemlja v spodnjem Posočju (občine Tržič, Staranzano, Ronke, Turriaco, S. Cazian d'Isonzo, Fogliano, San Pier d'Isonzo), zato pa je potekala po etnični črti od izliva Vipave v Sočo navzgor po obronkih Brd, kjer je dosegla pri Mirniku reko Idrijo in Videmsko pokrajino oz. ozemlje Beneške Slovenije. Z druge strani pa so postavili ozemeljske zahteve tudi Italijani, slonele so na ne koliko korigirani Wilsonovi liniji iz časa po prvi svetovni vojni. Jugoslaviji bi

11 Julijska krajina po drugi svetovni vojni. *Geografski vestnik* 19/1947, str. 16 in sl.; Naše meje pred desetimi leti. *Naši razgledi* 14. 5. 1955, str. 207.

odstopili Cerkno, Idrijo, Postojno in Ilirsko Bistrico s pripadajočimi ozemlji.¹²

Na podlagi sklepa sveta zunanjih ministrov iz konca januarja 1946 je na območja bodoče državne razmejnitve med Italijo in Jugoslavijo odpotovala posebna delegacija ekspertov. Komisija je 19. aprila 1946 predložila svetu zunanjih ministrov poročilo (Rapport. Commission d'experts pour l'étude de la frontiere italo-yougoslave. Paris 1946) in karto v merilu 1:500.000, v njej so bile včrtane štiri linije, ki jih je predlagala vsaka delegacija. Bile so včrtane linije, brez komentarjev in razlag. Sovjetski predlog je bil najbližje jugoslovanskemu, le da je pustil Italiji naselja Na Beli, Tarčent in nekaj občin v Goriški pokrajini zahodno od linije Krmin - Farra d'Isonzo- Gradišče ob Soči in občino Gradež iz Tržaške pokrajine; vse te občine so bile onkraj slovenske etnične meje. Ostali trije predlogi pa so si bile enotni na črti, ki je vodila od Mirnika v zahodnih Brdih proti severu vse do Peči, pri čemer je razmejitev vodila po meji med Videmsko in Goriško pokrajino (stara meja Goriško-Gradiščanske s Koroško) ter del po bivši italijansko- jugoslovanski meji. Toda, ker je predmet našega zanimanja goriški mejni sektor ugotavljamo, da je od treh predlogov največ slovenskega etničnega ozemlja dajal Jugoslaviji francoski, in sicer večji del Brd, severno goriško svetogorsko železniško postajo ter progo Jesenice- Gorica-Dutovlje, vasi Miren in Opatje selo, medtem ko, sta ameriški in angleški predlog od Mirnika navzdol prepustila Brda Italiji. Ta zaris meje je nato prekinil železniško progo Jesenice - Gorica pri Solkanu in od tod potekal vzhodno od francoske črte, da se ji je v višini Devina povsem približal.

Te osnutke je obravnaval svet zunanjih ministrov, na katerem so se 13. maja 1946 domenili, da naj ostane francoski predlog izhodišče za bodoče razgovore. Bil je osnova za nadaljnje delo mirovne konference, ki je začela zasedati 29. julija 1946. Tretjega julija 1946 je svet zunanjih ministrov sprejel sklep, da se na ozemlju, ki gre od Devina na sever do francoske linije in francosko linijo izoblikuje posebna politična tvorba Svobodno tržaško ozemlje (STO) in da ostalo ozemlje zahodno od francoske črte pripade Italiji, vzhodno pa Jugoslaviji. Tako se je nova meja med Italijo in Jugoslavijo takrat zarisovala pravzaprav le na Goriškem.

V času diplomatskih sestajanj je potekala na ozemljih, o katerih usodi so ta pogajanja odločala, močna politična borba, ki je pa seveda ne bomo opisovali. Nastajale so neskončne kritike francoske razmejitvene črte, pojavilo se je ogromno predlogov za njene spremembe in korekture.¹³ Toda vsak poskus sprememb je bil na mirovni

12 Goriški tednik *Il Lunedì* (16. 7. 1945, št. 4) je mesec dni pred tem objavil v nepodpisanem članku načrt bodoče razmejitve. Na spornem ozemlju naj bi nastala Libera Repubblica giuliana e Adriatica, združena z italijansko državo, s široko avtonomijo, s sedežem v Trstu, dvema uradnima jezikoma, razdeljena na kantone. Z Italijo bi imela skupnega predsednika države, zunanjo politiko, diplomacijo, monetarni sistem, vojsko in temeljne državne zakone.

13 "Rajši v smrt kot pod Italijo" naj bi vzklikali na zborovanju v Podgori (*Primorski dnevnik* 1. 10. 1946, št. 409). Francoska linija je "un capolavoro di assurdità e incomprensione delle più elementari necessità concernenti la vita e il respiro di un centro urbano" (*L'Informatore* 20. 9. 1946, št. 35).

konferenci završen, prav tako tudi predlog za imenovanje podkomisij, da bi posebej preučile mejo zlasti zaradi težav, ki bi jih ta povzročila prebivalstvu in ko bi bilo mogoče z manjšimi korekturami odpraviti vse nevšečnosti. Vnemale so se razprave o mejah, protestna zborovanja, v Pariz so prihajale delagacije in nemir je preveval prebivalstvo. Pri tem so Slovenci nenehno poudarjali etnično mejo v polemiki z nacionalističnimi Italijani, ki so trdili, da se etnične meje rabijo le tam, kjer ni naravnih (gospodarskih) meja.¹⁴ Temeljno vprašanje na Goriškem je seveda bilo komu Gorica. Iz spominov jugoslovanskih udeležencev zasedanj sveta zunanjih ministrov so ohranjene nekatere podrobnosti, iz njih bi bilo mogoče celo razbrati, da je šlo za vrsto slučajev, a je vendar usodo Gorice odločil najvišji sovjetski vrh.¹⁵

Projekt mirovne pogodbe, ki ga je svet zunanjih ministrov predložil mirovni konferenci julija 1946, je govoril o "tako imenovani francoski liniji" in o "liniji, ki gre od Devina na sever do francoske linije". Projekt je vseboval tudi opis mejne linije, a kot predlog ameriške delegacije; ta opis se razlikuje od linije na karti in zlasti na območju Gorice v škodo Jugoslavije, saj naj bi predlagana razmejitev presekala jeseniško železniško progo pri Solkanu. Američani so ta predlog umaknili, ker se je ugotovilo, da predstavlja spremembo sklepa Sveta zunanjih ministrov. Sprejet je bil tudi jugoslovanski amandma, da v primeru kolizije med karto in opisom meje odloča besedilo. Zato je bil pripravljen enoten opis meje, razen za sporni mejni sektor pri Mirnu, ki so ga določili nato zunanji ministri na zasedanju New Yorku novembra 1946.

Na Goriškem je francoska linija povzročila več nesoglasji med udeleženci mirovne konference predvsem na ožjem območju Gorice, kot že povedano pri Mirnu in na Sabotinu. Razmere v Brdih pa je pojasnil župnik iz Kojškega Edko Ferjančič s partizanskim imenom Taras, ko je zapisal: "Meje na zapadu in zlasti v Brdih so od nekdaj vijugaste, čudne. So sicer zelo stare, a tudi zelo krivične in nenaravne." Nova meja bo boleča, pravi še Ferjančič, a "na zahodnih mejah smo tega navajeni!"¹⁶ Seveda je pri tem mislil na meje iz časa Beneške republike in Napoleonovega časa, ko se mejna črta večkrat poigravala s prebivalci zahodnih Brd (Mirnik, Dolenje). France Bevk, ki je pomladi leta 1946 vodil delegacijo PNOO za Slovensko Primorje in Trst v Parizu, se spominja primera Dolenjega Cerovega v Brdih, ki so ga Američani Jugoslaviji priznali, medtem ko so Gorenje Cerovo in Šempeter pri Gorici na-

14 *La Voce libera* 24. 1. 1947, št. 460.

15 France Bevk, Spomini na partizanska leta. Ljubljana 1953, str. 219.

Fran Zwitter, Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev. *Srečanja* 4/1969, št. 19, str. 51-59.

Edvard Kardelj, Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957. Spomini. Ljubljana 1980, str. 89;

Aleš Bebler, Čez drn in strn. Spomini. Koper 1981, str. 162.

16 *Primorski dnevnik* 14. 9. 1947, št. 694. Ferjančič je več mesecev pred tem predlagal razmejitev (naravno mejo) od izliva Timava mimo Tržiča in ob robu Krasa do Majnice ob Soči. Nato naj bi šla za Sočo preko Ločnika in ob prvih obronkih Brd na Krminsko goro ter nato od reki Idrija do Prapotnega, kjer bi dosegla Beneško Slovenijo (*Primorski dnevnik* 17. 7. 1946, št. 354).

meravali prisoditi Italiji. Spominja se tudi ameriškega predloga, da bi severno od Gorice meja prekoračila jeseniško železniško progo in bi tako mejo potisnili na vzhodno obrobje Gorice. Bevk tudi omenja, da so Francozi sicer dajali Gorenje Cerovo Jugoslaviji, toda Šempeter pri Gorici Italiji, vendar pa s svojim predlogom meje niso prekoračili jeseniške proge.¹⁷ Posebnost je ostajal Sabotin, kjer naj bi po ameriškem predlogu meja potekala v obliki trikotnika, katerega osnovnica bi seveda preprečila najkrajšo povezavo Bricev s svetom. Ko je morda Ludvik Zorzut, ki je že leto pred tem izdelal elaborate o meji v Brdih, julija 1947 v *Primorskem dnevniku* objavil obširen zapis o meji v Brdih,¹⁸ je bil čas za kakršnokoli spremembo že mimo.

Kot že povedano, je nastal tudi problem glede poteka mejne črte pri Mirnu. Francoski predlog je tudi določal, da meja v neposredni okolici Gorice ne prekorači jeseniške železniške proge, prav tako pa tudi ne ceste, ki vodi iz Gorice v Trst mimo Mirna. Toda francoski zaris meje na zemljevidu je kos avtomobilske ceste Gorica - Trst prisodil Jugoslaviji, to je bilo seveda urejeno, kot že povedano v New Yorku, pri tem pa načrtana nova razmejitev, ki je razpolovila mirensko pokopališče. Vprašanje meje pri Mirnu pa ni bilo tako nepomembno, saj bi bilo mogoče doseči kompenzacijo za spremembo razmejitve na Sabotinu, kjer bi bilo mogoče na pobočju te gore doseči izhod za Brda. Meja pri Mirnu je bila, kot že vemo, popravljena, na Sabotinu pa ne, najverjetneje zato, ker je bil jugoslovanski predlog o spremembi meje na Sabotinu formalno neutemljen, čeravno zelo upravičen.

Na Goriškem je bilo najbolj občutljivo vprašanje meje pri Gorici. Prizadelo je vse prebivalce mesta in okolice, v vsej svoji resnosti se je pokazalo ob podpisu mirovne pogodbe 10. februarja 1947. Tokrat je šlo vendar zares, vendar je upanje na morebitne korekture vplival le še 5. člen mirovne pogodbe, ki je določal, da člani italijansko-jugoslovanske komisije, ki bodo mejo določali na kraju samem, lahko postavijo mejo do pol kilometra od črte, določene s pogodbo, zato da mejo prilagodijo krajevnim geografskim in gospodarskim okoliščinam, pod pogojem, da ne bodo uvrstili pod drugo suverenost nobene vasi ali kraja z več kot 500 prebivalci, prav tako nobenih železniških prog ali glavnih cest, niti ne pomembnih oskrbovališč z vodo (oskrbovanje Gorice z vodo je urejala mirovna pogodba v prilogi V) ali električno energijo.¹⁹

17 N. d. str. 223. O ameriškem predlogu piše tudi *Glas zaveznikov* (31. 7. 1946, št. 343).

18 Meja v Brdih. *Primorski dnevnik* 1947, št. 642-648, 650-655.

19 Pariška mirovna pogodba. Ljubljana 1997, str. 7. Od 7. marca do 7. septembra 1947 je določala mejno črto štiripartitna Supervisory Commission. Član te komisije, sovjetski etnolog Sergej A. Tokarev, je svoje delovanje opisal v dnevniku, ki je izšel v italijanskem prevodu (Trieste 1946-1947 nel diario di un componente sovietico della commissione per i confini italo-jugoslavi. Udine 1995). V dnevniku je Tokarev pisal o težavnem določanju meje pri Gorici in v Brdih. Od 15. septembra 1947 je za mejo skrbela italijansko-jugoslovanska komisija, ki je februarja 1952 zaključila z delom in opravila nekaj sprememb meje v korist Italije pri Gorici in na Sabotinu (V. O., Il confine orientale dell' Italia. *Relazioni internazionali* 16/1952, št. 10, str. 256-258).

Prispevek s stenčasa politične šole v Šempasu (11. 6. 1946).

V slovenskem primorskem tisku²⁰ je tedaj vzbudila pozornost in polemične tone meja na Sabotinu, ki naj bi po opisu v mirovni pogodbi dosegla vrh Sabotina, (domačini mu pravijo Na poklonu), potem pa naj bi se obrnila proti jugu in prekoračila Sočo pri Solkanu. Zemljevid z včrtano mejo, ki je bil del priloge I mirovne pogodbe, je pokazal, da se je meja ujemala s tistim, kar so člani italijansko-jugoslovanske razmejitvene komisije načrtali na terenu. Javna polemika²¹ je sprožila vprašanje pripadnosti bolnišnice pri Rdeči hiši, cestne povezave Solkana s Šempetrom, ki naj bi potekala po severovzhodnih obrobjih goriškega mesta, in problem, ali velja pripadnost Solkana k Jugoslaviji v mejah katastrske občine Solkan. Tu se ni prav nič spremenilo, morda je nastala kaka mikro sprememba, ki je na primer v Solkanu hišo italijanskega veljaka prisodila Italiji, ali kakor je zapisal Ferdo Kozak: "V Solkanu ste malo uslišali bogataša in mu posestvo in hišo opasali z žico. Kaj je če ste pri tem malo globlje zarežali v naše pravice!"²²

Nova državna meja je omogočila, da je Jugoslavija dobila 72% površine nekdanje dežele Goriško-Gradišanske. Toda nova meja ni upoštevala etnične črte in je tako potekala znotraj take zamejitve. To se pravi, da je v Italiji ostala slovenska manjšina. Nova država meja se je etnične meje dotikala na Goriškem le pri ustju Timava (v celoti pa je tak predel še severno od Kanina) in le med Mirnikom v Brdih in Škrljevem ter pri Števerjanu poteka tako, da jugoslovansko ozemlje zajema slovenska obmejna naselja v Italiji, vendar ne njihovega zemljišča, medtem ko sicer italijanska državna meja vseskozi reže slovensko etnično ozemlje na italijanski strani. Tako od Jamelj do Števerjana poteka italijanska meja neprekinjeno po slovenski etnični zemlji, tak neprekinjen še bolj širok pas se začneja pri Mirniku in se razteza proti Beneški Sloveniji.

Dne 15. septembra 1947 je stopila nova meja v veljavo. Začelo se je novo poglavje v zgodovini Goriške na obeh straneh nove državne meje. Meja se je spremenila v "železni zastor", kot je zapisal takratni Jugoslaviji nenaklonjeni goriški tednik *Slovenski Primorec*,²³ ki je konec oktobra, poldrugi mesec po priključitvi zapisal: "Če bi nam odprli mejo za dve uri, bi se četrtnina Solkancev izselila".²⁴ Toda to je bil le en obmejni glas, ob tolikih drugih, o katerih bodo danes govorili še drugi referenti.

Zadnje poglavje iz obravnave nove meje na Goriškem pa so osimski sporazumi, ki so dokončali razmejitve. Predvsem italijanski tisk je vrsto let opozarjal na nerešena mejna vprašanja na območju Golega Brda, gorskega hrbta Kolovrata, med

20 *Primorski dnevnik* 19. in 20. 4. 1947, št. 570 in 571; 18. 5. 1947, št. 594; 12. 7. 1947, št. 641.

21 *Primorski dnevnik* 22. 6. 1947, št. 624 in *Soški tednik* 28. 6. 1947, št. 26. V povezavi z rešitvijo goriškega mejnega problema je tudi predlog Zdravka Jeliniča v *Primorskem dnevniku* (6. 4. 1947, št. 560).

22 Na meji. *Primorski dnevnik* 9. 10. 1947, št. 715.

23 26. 11. 1947, št. 48.

24 29. 10. 1947, št. 44.

Livškim Ravnami ter Srednjem in Kambreškim. Na obeh predelih naj bi jugoslovanska vojska že septembra 1947 zasedla Italiji dodeljeno ozemlje. Vzdolž meje pa so bile potrebne še nekatere druge korekture. Prav nerazumljivo se zdi, da vsi ti popravki niso bili točneje opredeljeni v Osimskih sporazumih, v katerih je v prilogi I do potankosti opisana meja med bivšim STO, tj. Italijo in Jugoslavijo, ker pač ni bil - zaradi obstoja STO-ja - opisan v mirovni pogodbi z Italijo leta 1947 (če se besedilo in karta ne ujemata, je merodajen opis piše v sporazumu).²⁵ Verjetno je celotna meja vrisana na karti (priloga II). Vprašanje drugih spornih točk, ki so zadevale predvsem mejo na Goriškem, so prišle na dan v razlagah sporazumov, ki so se začele že 1. oktobra 1975, skoraj poldrugi mesec prej, ko je zunanji minister Italije Mariano Rumor v poslanski zbornici omenil reševanje ozemeljskih in pravnih spornih vprašanj z Italijo. V povezavi z mejo na Goriškem je bil italijanski minister konkreten le pri navedbi, da se bo v okviru reševanja pravne negotovosti vzdolž italijansko-jugoslovanske meje vrnil v Italijo vrh Sabotina, ki je bil z mirovno pogodbo priznan Italiji. Bolj nedoločni so bili v svojih izjavah Jugoslovani. Miloš Minić, državni sekretar za zunanje zadeve, je prav tako 1. oktobra 1975 omenil le sporna vprašanja, ki zadevajo del državne meje od Peči do Medje vasi. Podatkov, pravzaprav poročila o popravkih meje in njenem dokončnem izgledu, ni na razpolago.

Končal bom in dovolite mi, prosim, da strnem misli o novi meji z odlomkoma, ki sicer sodita v književnost. Prvega je zapisala prof. Marja Boršnikova v svojih pogovorih s pesnikom Gradnikom leta 1954.²⁶ Bil je odgovor dvaindevetdesetletnega pesnikovega očeta na vprašanje člana zavezniške komisije, kaj sodi o novi razmejitvi. Tako je starček odgovoril: "Pijanec, kjer ščije, bolj ravno riše kot tist zaveznik, ki meje riše!" In da ne bo zastopana le slovenska stran, dodajmo še sodbo goriškega narečnega pesnika Dolfa Carrare -Marmula. Nekaj dni po podpisu mirovne pogodbe je v tržaškem dnevniku²⁷ objavil pesmico, katere prva kitica se glasi: *Nus jàn ciolt tantis montagnis, / e cun lor il Bosc di Pir': / Nus jàn ciolt lis ostaris, / dal Comel e dal Respir.*

V dneh, ki so jih tudi goriški Italijani imeli za prelomne, je pesnik pomislil najprej na izgubo hribov in gozda na Hrušici ter gostiln iz slovenske okolice Gorice. Kasneje v svoji pesmici obžaluje tudi izgubo anhovske cementarne in solkanske apnenice.

Slovinci so drugače obžalovali, saj so izgubili svoje stoletja veljavno središče. Da pa je bila severna in vzhodna stran goriške dežele pravo zaledje mesta Gorica nam poleg veliko drugega nazorno kaže tudi meja med goriško, videmsko in tržaško pokrajino iz leta 1927. Ta meja je Gorici namenila, da postane takrat upravno in

25 Osimski sporazumi. Koper 1977, str. 338 in sl.

26 Pogovori s pesnikom Gradnikom. Maribor 1954, str. 3.

27 *La Voce libera* 15. 2. 1947, št. 484.

gospodarsko središče predvsem slovenskega dela novozačrtane pokrajine, del ravninskih in z romanskim prebivalstvom naseljenih predelov nekdanje avstrijske dežele Goriško- Gradišćanske pa je pripadal videmski in tržaški pokrajini (spodnje Posočje).

THE NEW BORDER IN THE GORIŠKA REGION

Branko MARUŠIČ

Historical Institute Milko Kos of ZRC SAZU, Research Department of Nova Gorica,
SI-5000 Nova Gorica

SUMMARY

Throughout the centuries Goriška has been a border country and has maintained such a position also after World War II, when its territory was first divided within the Venezia Giulia region with the demarcation line into zone A by the Allied Military Administration and zone B by the military administration of the Yugoslav army on the basis of the Belgrade agreement on 9th June 1945. This division lasted until the implementation of the Paris Peace Treaty on 10th February 1947.

The new border, which divided Goriška, was a result of a compromise between the Allied forces and did not satisfy any of the parties involved (Italy, Yugoslavia).

The border did not take into consideration either the ethnic principle supported by Yugoslavia and the Soviet Union, neither did it follow the demands of the Italians who emphasized the natural border principle with historical, language and gravitational elements.

The unnatural border provoked the Slovenian and Italian public even before it was finally determined.

Due to the establishment of the Free Territory of Trieste, the main part of the national borderline between Italy and Yugoslavia ran across Goriška from 15th September 1947 until October 1954, when the territory was divided between both countries. The final borderline was drawn according to the Osimo agreements in 1975.